

УДК 373.3.011.3-051:378]:17:316.77

DOI <https://doi.org/10.32782/apv/2022.6.4>

Оксана ДАНИЛЮК

кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та методики початкової освіти, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43025
ORCID: 0000-0002-8765-8475

Юлія ЛОЗА

студентка факультету педагогічної освіти та соціальної роботи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43025
ORCID: 0000-0001-8553-0905

Лариса КУПЧИК

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов, Національний університет водного господарства та природокористування, вул. Соборна, 11, м. Рівне, Україна, 33000
ORCID: 0000-0002-8544-0931

Бібліографічний опис статті: Данилюк, О., Лоза, Ю., Купчик, Л. (2022). Культура професійного спілкування вчителя початкової школи у системі фахової підготовки. *Acta Paedagogica Volyniensis*, 6, 25–29, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2022.6.4>

КУЛЬТУРА ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У СИСТЕМІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

У статті розглядаються актуальні проблеми формування культури спілкування майбутніх учителів початкової освіти у процесі фахової підготовки у закладах вищої освіти. Актуальність обраної теми обумовили зміни, що відбуваються у процесі становлення нової української школи. Культура спілкування є одним із суттєвих складових налагодження соціальних, професійних контактів педагога, засобом його вираження через мову й мовлення. Вона відображає ціннісні орієнтації, гармонію професійних знань, комунікативних, морально-психологічних здібностей, описує його вихованість, вміння висловлювати думки, дотримуватися етичних норм спілкування.

Оволодіння вчителем культурою спілкування є передумовою ефективного становлення професійних компетентностей майбутнього фахівця початкової освіти і невід'ємною складовою педагогічної культури як певного рівня розвитку особистості вчителя.

На основі теоретичного аналізу психолого-педагогічної літератури, практичного досвіду висвітлено показники сформованості культури педагогічного спілкування у майбутніх учителів початкової освіти у процесі фахової підготовки у ЗВО. Обґрунтовано психолого-педагогічні умови ефективного формування у майбутніх педагогів культури спілкування.

Визначено, що спілкування – багатопланове явище, у якому дидактичний аспект потребує уваги дослідників. Доречним є зосередження уваги на педагогічних умовах навчання студентів професійному спілкуванню – організації навчального процесу з використанням інноваційних технологій навчання: проведення під час практичних занять тренінгів, дискусій, які сприяють удосконаленню навичок професійного спілкування, створення різноманітних ситуативних завдань, де студенти випробовують себе в ролі вчителя, розв'язуючи різні педагогічні завдання, створюючи штучні бар'єри педагогічного спілкування для вироблення умінь їх долати.

Ключові слова: культура спілкування, педагогічна культура, мова, мовлення, комунікативні здібності, педагогічні умови, фахова підготовка.

Oksana DANYLIUK

Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer at the Department of Theory and Methods of Primary Education, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli Ave, Lutsk, Ukraine, 43025
ORCID: 0000-0002-8765-8475

Yuliia LOZA

Student of the Faculty of Pedagogical Education and Social Work, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli Ave, Lutsk, Ukraine, 43025
ORCID: 0000-0001-8553-0905

Larysa KUPCHYK

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Foreign Languages, National University of Water and Environmental Engineering, Soborna str., 11, Rivne, Ukraine, 33000

ORCID: 0000-0002-8544-0931

To cite this article: Danyliuk, O., Loza, Y., Kupchyk, L. (2022). Kultura profesiinoho spilkuvannia vchytelia pochatkovoї shkoly u systemi fakhovoi pidhotovky [The culture of professional communication of primary school teachers in the professional training system]. *Acta Paedagogica Volynienses*, 6, 25–29, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2022.6.4>

THE CULTURE OF PROFESSIONAL COMMUNICATION OF PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN THE PROFESSIONAL TRAINING SYSTEM

The article deals with the actual problems of forming a culture of communication of future primary school teachers in the process of professional training in higher education institutions. The relevance of the chosen topic was determined by the changes taking place in the process of formation of the new Ukrainian school. Culture of communication is one of the essential components of establishing social, professional contacts of a teacher, a means of its expression through language and speech. It reflects the value orientations, harmony of professional knowledge, communicative, moral and psychological abilities, describes his education, ability to express thoughts, adhere to ethical norms of communication.

Mastering the culture of communication by the teacher is a prerequisite for the effective formation of professional competencies of the future specialist of primary education and an integral part of the pedagogical culture as a certain level of development of the teacher's personality.

Based on the theoretical analysis of psychological and pedagogical literature, practical experience, the indicators of the formation of the culture of pedagogical communication in future primary school teachers in the process of professional training in higher education institutions are highlighted. The psychological and pedagogical conditions for the effective formation of future teachers' culture of communication are substantiated.

It is determined that communication is a multifaceted phenomenon in which the didactic aspect requires the attention of researchers. It is appropriate to focus on the pedagogical conditions of teaching students professional communication - the organization of the educational process using innovative teaching technologies: conducting trainings, discussions during practical classes, which contribute to the improvement of professional communication skills, creating a variety of situational tasks where students try themselves in the role of a teacher, solving various pedagogical problems, creating artificial barriers to pedagogical communication to develop the ability to overcome them.

Key words: *culture of communication, pedagogical culture, language, speech, communicative abilities, pedagogical conditions, professional training.*

Постановка наукової проблеми та її значення. Культура спілкування є одним із суттєвих складових налагодження соціальних, професійних контактів педагога, засобом його вираження через мову й мовлення. Вона відображає ціннісні орієнтації, гармонію професійних знань, комунікативних, морально-психологічних здібностей, описує його вихованість, вміння висловлювати думки, дотримуватися етичних норм спілкування.

Оволодіння вчителем культурою спілкування є передумовою ефективного становлення професійних компетентностей майбутнього фахівця початкової освіти і невідомою складовою педагогічної культури як певного рівня розвитку особистості вчителя. Педагогічна культура – це інтегральне динамічне утворення, яке відображає досягнутий рівень розвитку особистісних якостей, професійних знань і практичних умінь, що забезпечують ефективність педагогічної діяльності.

Ефективність виховання визначальною мірою залежить від педагогічної майстерності вчителя, яка проявляється перш за все у сфері його спілкування з учнями. Саме тому в останні роки посилюється інтерес педагогічної та психологічної науки до проблем педагогічного спілкування як складного багатоаспектного процесу взаємодії в системі «вчитель – учні». Сучасний етап розвитку нової української школи, що характеризується переходом до особистісно-розвивальної моделі навчального співробітництва, в якій учням відводиться активна роль суб'єктів діяльності, ставить особливі вимоги до культури педагогічного спілкування вчителя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведений аналіз останніх досліджень і публікацій дає змогу встановити, що протягом багатьох років значна кількість науковців і педагогів приділяла особливу увагу професійно-педагогічній комунікації. Так, відомий педагог А. С. Макаренко, коли був юним учи-

телем і почувався безпорадним у спілкуванні з учнями, почав серйозно працювати над голосом, диханням, дикцією. А. С. Макаренко почав вважати себе справжнім майстром, коли навчився двадцятьма відтінками говорити «йди сюди» та коли навчився передавати 20 відтінків обличчя, характеру, голосу. І тоді не боявся, що до нього хтось не підійде чи не почує те, що потрібн». Педагог вважав, що вчитель має сказати так, щоб учні побачили в його словах свободу, культуру та самобутність.

Безумовною любов'ю до дитячої душі пронизана педагогічна система В. О. Сухомлинського і ґрунтується на спілкуванні двох головних діючих осіб навчально-виховного процесу в школі – педагога і вихованця як найважливішому засобі педагогічного впливу на духовний світ школяра.

У статті «Як любити дітей» В. О. Сухомлинський образно і точно визначив місце спілкування у навчально-педагогічному процесі: дві третини всього часу, протягом якого вчитель перебуває зі своїми вихованцями, має бути невимушеним, товариським, дружнім спілкуванням: «Тут, у цьому спілкуванні, всі почувають себе рівними, тут кожен є передусім не учнем, а людиною» (Sukhomlynskyi V. O., 1970, p. 297).

Одними з перших у дослідженні педагогічного спілкування були: А. Бодальов, С. Кондратьєв, В. Куніцина, В. Роздобудько, М. Вашуленко, А. Богуш, О. Глазова, С. Дубовик, Е. Палихата, О. Казарцева, О. Хорошковська, П. Гальперін, С. Рубінштейн, В. Семиченко, Н. Тализіна, Ю. Бабанський, О. Киричук, Х. Лійметс, Т. Мальковська, О. Мудрик.

Розуміння спілкування як виду діяльності, наприклад, набуло значущості в наукових дослідженнях М. Страхова, І. Синиці. Вивчення закономірностей формування у педагога комунікативних навичок та умінь ми бачимо у дослідженнях О. Леонтєвої, Н. Кузьміної, В. Канкалика, А. Добровича.

Мета статті – обґрунтувати актуальність, зміст і психолого-педагогічні умови виховання культури спілкування майбутніх фахівців початкової освіти у процесі фахової підготовки.

Майбутній учитель повинен мати міцну систему знань і професійних навичок, досконало володіти навичками педагогічного спілкування, розвивати свій духовний рівень, вміти вирішувати навчальні завдання з урахуванням вікових особливостей, типів учнів, поставлених у різно-

манітні педагогічні ситуації, вміти застосовувати різноманітні форми, методи і засоби роботи. Крім того, майбутній вчитель початкової школи, повинен досконало володіти рідною мовою як найважливішим духовним скарбом нації. В. О. Сухомлинський оцінював духовне спілкування як розкіш, надзвичайно ніжну сферу, до якої доторкатися треба дуже обережно. Саме спілкування є «невичерпним джерелом життєрадісного світосприймання», процесом співпереживання та взаєморозуміння педагога й учня (Sukhomlynskyi V. O., 1970, p. 279).

Співпереживання – один з основних елементів спілкування. Василь Олександрович пов'язував здатність до співпереживання з ефективністю спілкування і стверджував, що не вміють спілкуватися переважно ті, хто не розуміє і не відчуває інших людей, не бачить краси навколо себе. Тому важливо пам'ятати відомий вислів: «Пізнай самого себе». Ми цінуємо в іншій людині співпереживання нашим почуттям, думкам, справам. Емпатія дозволяє висловитися без остраху бути непочутим або незрозумілим. Спілкування на основі емоційного співпереживання сприяє духовній близькості людей, їхньому взаєморозумінню та взаємосприйняттю.

Сучасні вчителі школи відображають стан культури в суспільстві, ступінь її розвитку, що відображається у свідомості, стилі поведінки та діяльності, виявляється як моральний орієнтир усього процесу життєдіяльності. Загальна культура сучасного вчителя відрізняється, перш за все, професіоналізмом, знанням справи, його здатністю до ідентифікації та рефлексії, соціальною комунікацією, творчою самореалізацією в будь-якій діяльності, а також глибиною і конструктивним самовираженням, самопізнання та самовдосконалення. Якщо найважливішим фактором професіоналізму вчителя є загальна культура вчителя, то психологічна культура є її ядром.

Психологічна культура сучасного вчителя може розглядатися як специфічна модель, що включає професійне соціальне спілкування, взаємодію, високу професійну та моральну мотивацію, що забезпечує успіх особистості, як професії, так і як складову життєвої стратегії в цілому.

Сфера комунікаційної освіти, з одного боку, є засобом пізнання і ознайомлення з істиною, з іншого боку, сутність спілкування про

соціокультурні цінності, ідеали, норм між усіма учасниками освітнього процесу.

У зв'язку з ускладненням усіх форм спілкування в освітньому просторі спостерігається збільшення обсягу навчальної інформації, різноманітність її джерел і носіїв сучасної соціокультурної ситуації стає очевидним, що розвиток культури педагогічного спілкування є пріоритетом для вчителя навчального закладу.

Практика педагогічного спілкування у навчальних закладах потребує не лише інтенсифікації зв'язків у системі «вчитель – учень», а й зміни якості цих зв'язків у бік їх відкритості та інформативності.

Уміння голосно і чітко висловлювати свої думки, говорити грамотно, вміння не тільки привертати увагу своїм мовленням, а й активно впливати на учнів, уміло переконувати у правильності своєї точки зору, коректно дискутувати – це своєрідна характеристика професіоналізму, комунікативної культури вчителя.

У педагогічній професії риторична майстерність є провідною професійною характеристикою, від якої залежить створення оптимальних міжособистісних і ділових стосунків зі студентами, відсутність конфліктів.

Риторичне володіння передбачає знання вчителем риторичних норм і правил, уміння застосовувати їх у процесі мовленнєвої взаємодії, за допомогою якої реалізуються цілі навчання та реалізуються виховання учнів. Його основними компонентами є вміння проектувати, реалізовувати, планувати та творчо продукувати ситуацію.

На основі вивчення психолого-педагогічної літератури можна виділити такі навички та вміння, що представляють риторичну майстерність учителя (Annushkin V. I., 2014, Volkova N. P., 2006, Matsko L. I., Kravets L., 2007).

– перша група навичок – *комунікативні або лінгвістичні* – це вміння чітко і зрозуміло викладати свої думки, вміння переконувати, аргументувати, наводити докази, вміння робити судження, аналізувати висловлювання, висловлюватися логічно, дохідливо, хвилююче;

– друга група умінь – *перцептивні* – це вміння сприймати зовнішні ознаки учня, співвідносити їх із його особистісні характеристики, інтерпретувати і прогнозувати учня поведінка на цій основі. Уміння слухати і чути (правильно інтерпретувати інформацію, в тому числі невербальну, розуміти підтексти тощо),

уміння розуміти почуття і настрої учнів (дотримання тактовності, вміння до емпатії), здатність до аналізу (здатність до рефлексії);

– третя група умінь – *уміння взаємодіяти в процес спілкування (інтерактивні)* – це здатність до організовувати спілкування, вести бесіду, дискусію, вміння задавати запитання, вміння спілкуватися в конфліктних ситуаціях, уміння керувати своєю поведінкою в спілкуванні.

Спілкування вчителя з учнями має постійно збагачуватися новими прийомами та методами. Суть педагогічного спілкування полягає в тому, що спілкування на різних рівнях вимагає постійної і обов'язкової педагогічної діяльності з боку вчителя.

У кожному конкретному акті педагогічного спілкування можуть бути оцінки і самооцінки, концентрація уваги, рівень інтелектуальної діяльності, ступінь проникнення в зміст навчального матеріалу, який пропонується. Одна з головних уміння вчителя – доступно розповідати про складні речі, простий, зрозумілий, послідовний спосіб, що є яскравим проявом культури педагогічного спілкування та риторичної майстерності вчителя. У педагогічному спілкуванні потреба в учителях для оволодіння м'якими навичками має особливе значення. М'які навички, такі як вміння спілкуватися, презентувати, представляти себе, догоджати, формувати групу однодумців, завжди було найважливішою якістю професійного вчителя.

Показниками сформованості культури педагогічного спілкування у майбутніх учителів є:

- *спрямованість спілкування* – система професійно ціннісних орієнтацій та смислових установок у сфері педагогічного спілкування, яка визначає «ідеальний стиль» спілкування і типовий для вчителя спосіб включення у міжособистісну взаємодію з учнями;

- *розвиток перцептивних умінь*, які виявляються у здатності вчителя адекватно, неупереджено і точно сприймати особистісні властивості і вчинки учнів, розуміти їхні мотиви та емоційні стани, індивідуальні та вікові особливості, швидко орієнтуватися в педагогічних ситуаціях; *розвиток інтерактивних умінь*, що виявляються у способах і прийомах виховного впливу на учнів, тактиках і стратегіях самопрезентації та організації педагогічної взаємодії: доброзичливість, тактовність у стосунках з учнями, здатність поєднувати вимогливість з наданням учням можли-

востей для виявлення ініціативи і самостійності, уміння встановлювати між собою та учнями оптимальну соціально-психологічну дистанцію, забезпечувати необхідний рівень особистісної відкритості і статусної субординації;

- *розвиток комунікативних умінь* педагогічного спілкування, які характеризують інформаційно-сміслову сторону педагогічної взаємодії і виявляється в здатності вчителя чітко, зрозуміло і переконливо висловлювати свої думки та почуття за допомогою вербальних і невербальних засобів інформаційного обміну з учнями.

Розвиток культури професійного спілкування майбутніх учителів потребує відповідної організації усього навчально-виховного процесу підготовки майбутніх фахівців.

Теоретико-методичний аналіз досліджуваної проблеми дав можливість нам обґрунтувати психолого-педагогічні умови ефективного формування у майбутніх педагогів культури спілкування. Найважливішими з них вважаємо такі:

- розвиток у студентів потреби в оволодінні культурою педагогічного спілкування, установки на самовиховання та вдосконалення комунікативної компетентності;

- включення до змісту навчання інформації, яка розкриває різні аспекти культури професійного спілкування вчителя;

- вдосконалення перцептивних, інтерактивних та комунікативних умінь майбутніх учите-

лів одночасно з корекцією їх ціннісних орієнтацій у сфері педагогічного спілкування;

- дотримання викладачем особистісно-зорієнтованого стилю спілкування з студентами, що забезпечує сприятливий психологічний мікроклімат, активізує самопізнання і стимулює творчу самореалізацію студентів;

- використання активних форм і методів навчання, які включають майбутніх учителів у цілеспрямований пошук продуктивних способів і прийомів професійної взаємодії (групові дискусії, рольові ігри, моделювання та аналіз педагогічних ситуацій, психотехнічні вправи, мікрорекладання і т.д.).

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що педагогічне спілкування – багатопланове явище, у якому дидактичний аспект потребує уваги дослідників. Доречним є зосередження уваги на педагогічних умовах навчання студентів професійному спілкуванню – організації навчального процесу з використанням інноваційних технологій навчання: проведення під час практичних занять тренінгів, дискусій, які сприяють удосконаленню навичок професійного спілкування, створення різноманітних ситуативних завдань, де студенти випробовують себе в ролі вчителя, розв'язуючи різні педагогічні завдання, створюючи штучні бар'єри педагогічного спілкування для вироблення уміння їх долати.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аннушкін В. І. Культура мовлення та риторика як частина мовленнєвих дисциплін у сучасній мовленнєвій практиці. *Екологія мови і комунікативна практика*. № 1. 2014. С. 14.
2. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація : навчальний посібник. Київ : ВЦ «Академія», 2006. С. 256.
3. Мацько Л. І., Кравець Л. В. Культура українця : навчальний посібник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2007. С. 361.
4. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: В 5-ти т. Т. 5. Київ, 1977. 525 с.

REFERENCES:

1. Annushkin V. I. (2014) *Kultura movlennia ta rytoryka yak chastyna movlennievkykh dystsypin u suchasni movlennievii praktytsi. Ekolohiia movy kammunikatyvna praktyka*. [Speech culture and rhetoric as part of speech disciplines in modern speech practice. Ecology of language and communication practice.]. No. 1. 2014. P. 14.
2. Volkova N. P. (2006). *Profesiino-pedahohichna kommunikatsia : navchalnyi posibnyk*. [Professional and pedagogical communication: study guide]. Kyiv : VTs «Akademii», 2006. P. 256.
3. Matsko L. I., Kravets L. (2007). *Kultura ukrainsia : navchalnyi posibnyk*. [Ukrainian culture: a study guide]. Kyiv : VTs «Akademii», 2007. P. 361.
4. Sukhomlynskyi V. O. (1970). *Vybrani tvory: V 5-ty t. T. 5*. [Selected works: in 5 volumes. V. 5]. Kyiv, 1977. 525 p.